



LUND UNIVERSITY

Strejftog i Estland

Wienberg, Jes

Published in:
META: Medeltidsarkeologisk tidskrift

1991

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (1991). Strejftog i Estland. *META: Medeltidsarkeologisk tidskrift*, (1), 35-53.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Nosov, E.N. New Data on the Rurik Goroditsche near Novgorod. *Fennoscandia Archaeologica* IV. 1987.

Stralsberg, A. The Scandinavian Viking Age finds in Rus'. Overview and analysis. *Oldenburg-Wolin-Staraja Ladoga-Novgorod-Kiev. Handel und Handelsverbindungen im südlichen und östlichen Ostseeraum während des frühen Mittelalters, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 69*. 1989.

Thompson, W. *Novgorod the Great. Excavations at the Medieval City directed by A.V. Artsikhovsky and B.A. Kolchin*. 1967.

Trigger, B. G. *A History of Archaeological thought*. 1989.

Zachrisson, I. Emittetsproblemet i praktiken: samiska metalldepåer och gravar i norra Sverige. *AmS-Varia* 15. 1985.

Tack till Bozena Werbart och Johan Callmer för granskning av den ryska stavningen och översättningshjälp.

META, MedeltidsarkeologiZ tidstakt 1991:1,
s. 35-53.

STREJFTOG I ESTLAND

Til Tallinn

Fra havet fremtræder Tallinn endnu som en hansestad (fig 1). Silhuetten af spir, tårne og tage brydes blot af enkelte skorstene og høje hoteller, der på minder om en senere tid. Piritas mægtige kirkegavl skimtes til bagbord under indsejlingen, og i det fjerne synes selve horisonten at være kreneleret.

Faktisk rejste vi til Estlands hovedstad. Tallinn med ordinært fly og mødte her byens grå bagside. Horisontens talrige tinder var rækker af boligblokke, hvor Partisani 23 i Lasnamä blandt russiske tilflyttere blev vort første og kortvarige hjem. Fra denne periferi erobrede vi middelalderbyen. Indtog kvarterene med træhuse og byportene for at rykke ind på Hotel Balti i læ af Nonnetårnet og senere ind i et gæstehus nær vort mål.

Vi var hverken turister eller forretningsfolk, men fire nysgerrige middelalderarkæologer Gunhild Eriksdotter, Kama Jönsson, Anders Reinsnert og jeg, alle knyttet til seminaret i Lund. Vi blev udsendt sommeren 1990 af Riksantikvarieämbetet for at udføre en udgravning ved St Michaels kloster i Tallinn.

Forberedelserne, forventningerne og ængstelsen for dette nære, men alligevel ukendte Estland, var pludselig forid. De første dages kulhuchok afløstes af hverdagens arbejde og refleksion. Snart skred vi oprømte og selvsikre i gaderne og besøgte andre dele af landet (fig 2).

Gennem to intensive måneder blev vi bombarderet med indtryk: Varne håndtryk, vaktende stilladser, blomsterkoner, halve tagrender, fyldte busser, pastelfarvede fasader, Vana Tallins sødme, rubelveksling, labyrintiske kældre, Toompeas nattehimmel, fugtige kirkemure, sprogforbistring og tal-løse hypokauster. Tilbage i velstandens og frihedens Skandinavien er det tid at berette om nogle af vore erfaringer.

Danskernes borg

Navnet på hovedstaden har skiftet lige som herskerne. Den arabiske geograf al Idrisi placerede i 1154 byen og fæstningen "Quluven" på sit verdenskort. På russisk var navnet "Koluvan" efter den estniske sagnhelt Kalev. Dansk-



Fig 1. Tallinn fra havet 1615 med bymuren, Olavskirken og Toompea. Efter Johansen 1951.

ernes borg "Lyndanise" omtales 1223 i Henrik af Letlands krønike. Ved 1250 blev stedet kaldt "Ravelborg" måske i betydningen "klippeborg". Det danske og tyske navn blev "Reval". Det nuværende navn "Tallinn" er estnisk og betyder "danskernes borg".

Byen og landets historie er en beretning om udenlandsk herrevælde. Tallinn og det nordre Estland blev erobret af danskene i 1219, behersket af de tyske Sværdriddere 1227-38, atter af danskene til 1346, da området blev solgt af Valdemar Atterdag til Tyske Orden. Landet var svensk fra 1561. Byen blev, som det sidste svenske støttepunkt i Baltikum, indtaget af zar Peter den Store i 1710, året efter slaget ved Poltava. Russerne var her til 1918. Efter krig med både den røde hær og tyskerne fik Estland sin "frihedstid". I det hemmelige tillæg i traktaten mellem Molotov og Ribbentrop i 1939 blev Estland underlagt Sovjetunionen. Landet blev okkuperet året efter. Tyskerne var her i "Ostland" 1941-44, derefter atter Sovjet. Nu 50 år senere har en folkeafstemning fundet sted om selvstændigheden, men Estland er endnu en sovjetisk republik.

Valdemar den Store ledte et flådetogt til Estland allerede 1170, men det

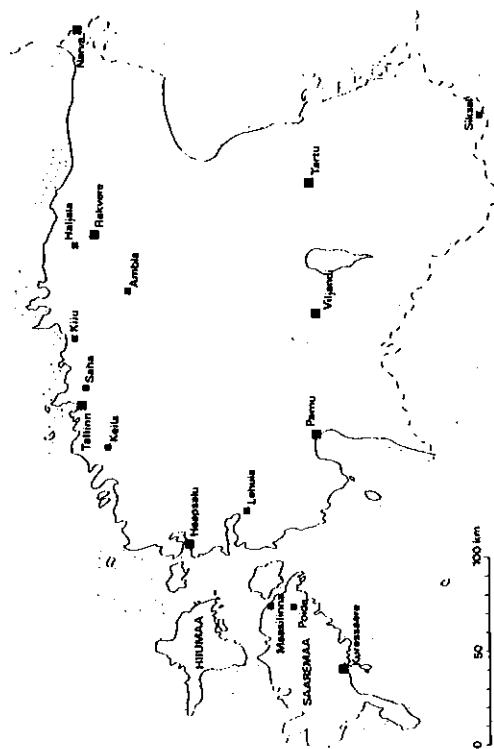


Fig 2. Estland med besøgte og ubesøgte steder.

er året 1219, som markerer et højdepunkt i den danske ekspansion i Østersøen. En dansk og vendisk korsfarerhær under ledelse af sønnen Valdemar Sejrr vandt da herredømmet over det nordre Estland, landskaberne Harrien, Reval og Wierland¹. En sen tradition beretter, at Dannebrog faldt ned fra himmelen under det afgørende slag ved Lyndanise. Et hvidt kors på rød bund kan faktisk være blevet anvendt som korstogsbanner. Store kors blev opsat som tegn på danskernes herredømme og vievand fordelt til lokale ledere for at blive stænket på hedningerne. Kongen havde forenet kristen pligt med politiske muligheder².

Tallinn er præget af sin middelalder, turisme og kommer. Borgen, bymuren, kirkerne, klostrene, rådhuset, torvet, gaderne og de mange stenhuse fremkalder uvetydigt billedet af en europæisk middelalderby. Måske ledes tanker til Visby. Bymuren i Tallinn er ikke bevaret i samme udstrækning,

men stenhuse er mange flere, og byen er ikke et museum. Det store stenbragte torv foran rådhuset er ikke omdannet til parkeringsplads, men er et levende midtpunkt. Her samles turister, sorbørshajer og nationalist, musikanter og punkere, flaner og forelskede. Ud fra Apotekets port ringler køen af folk, som vil købe tobak. Og her patruljerer militsen.

Det estniske flag vejer fra "Lange Hermann", borgens 46 m høje hjørnetårn. Borgen fra 1219 blev udbygget gennem hele middelalderen lige som fæstningen, der beskyttede lavbyen. I 1500-årene var Toompea, Dombyrget, således omgivet af en 1,1 km lang ringmur med 19 tårne, og lavbyen var befæstet med en 2,4 km lang mur med 8 porttårne, 11 fortårne og 27 murtårne (fig 3). Af alt dette er bevaret 1,9 km mur og 26 tårne, dertil kommer nogle bastioner og voldgrave ³.

Kirkerne og klostrene vidner også om historiske omvæltninger. Den dystre domkirke St Maria er fyldt med flag, skjolde og gravmonumenter fra den svenske stormagtstid. Sognekirken St Nicolai, der blev ramt af bomber i 1944 og brændte i 1982, udnyttes som kunstmuseum og for koncerter. Sognekirken St Olai anvendes af baptisterne, mens dens høje tårn rummer KGB's antenner. Helligåndskirken anvendes af protestanterne og cisterciensernes klosterkirke St Michael af en russisk-ortodoks menighed. Dominikannernes St Katharina er forvandlet til garage, og en svensk garnisonskirke rummer en sportsklub ⁴.

Udenfor Tallinn ligger Pirita, eller Mariendal, et birgittinerkloster grundlagt af tre købmænd i 1407 og indviet 1436. Klosteret blev ødelagt i 1577 under den livlandske krig, da russiske tropper slog lejr i kirken. Trods et nærliggende Olympiade-center og en noget hårdhændet restaurering er ruinerne endnu monumentale i ordets rette betydning.

Tallinn blev en vigtig havn for handelen med Pskov og Novgorod. Transithandelen er forfalden, men vi kan endnu følge dens spor i de talrige middelalderlige stenhuse, der kombinerede boligen, forretningen og magasinet. Ud til gaden lå et stort handelsrum, hvor loftet blev støttet af en søjle, med ildsted i hjørnet og måske en trappe. Bagtil fandtes boligen og i de øvre stokværk magasinerne med lasteluger. Huset blev opvarmet fra en hypokaust i kælderen. Mange huse er restaureret, mens flere gemmer sig bag en snævsat puds ⁵.

2 verdenskrig var brutal mod mennesker og mange monumenter ⁶. For-

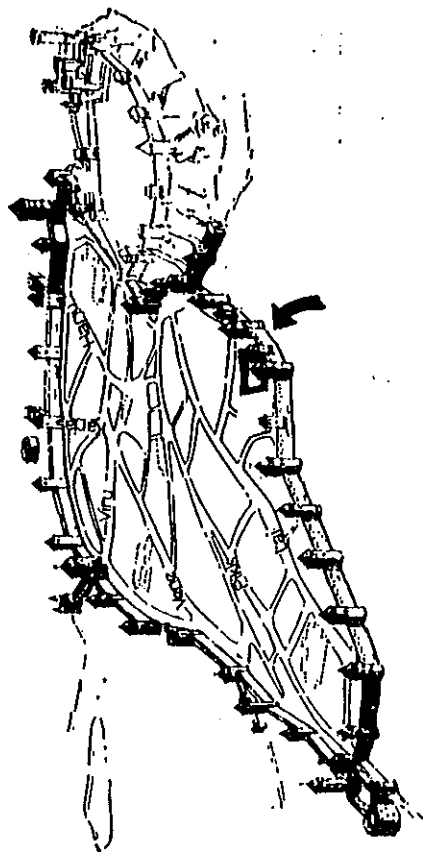


Fig 3. Tallinns befæstning og gadenet med markering af Michaelsklosteret. Efter Mäeva- li 1990.

faldet er også et faktum lige som behovet for restaurering. Desværre har PKZ (Polske værksteder for konservering af kulturel ejendom) været for skrækkelig effektiv i at skabe en moderne fortid. Siden en aftale i 1978 mellem Moskva og Warszawa, fremmet af Olympiaden i 1980, har årligt måske 130 indkaldte håndværkere været aktive ved restaureringer i Tallinns bykerne. Tykke Margrethe, Café Gnom, Café Majasmokk, Rækoja 12 - overalt PKZ ⁷.

Vi genkender let de restaurerede bygninger ved deres valg af farver, afsavn på patina og brug af cement og beton. Døre og vinduer genopbygges efter få spor. Slide og defekte dele skiftes ud. Tage støbes i beton af hensyn til brandfaren og males som træ. Husene bliver brugbare, måske smukke, men alderen er borte. Indtrykket bliver en steril eller "cementeret middelalder". Rive og restaurere!

Michaelsklosteret

Når vi passerede den stilmærkede Suur-Klostri gade var det umiddelbart kun navnet, som kunne antyde, at kirken og skolen skjuler et engang betydningsfuldt nonnekloster. Middelalderens murværk blev først synligt ved et

besøg i kirken, nede i kælderen under klasserummene og inde på gården.

St Michaels kloster blev grundlagt af kong Erik Plovpenning i 1249. Moderklosteret var måske Vor Frue i Roskilde. Mens mandsklostrene ofte lå fjemt fra købstæderne, helst i øde bygder, blev nonneklosteret her lagt udenfor den befæstede by, lige som Solberga kloster lå tæt udenfor Visbys stadsmur. Det blev placeret, hvor kong Valdemar lod opføre et kapel viet St Vencel til minde om sin sejr, måske netop hvor korsbanneret kom til syne. Klosteret lå udenfor lavbyen til 1310, da statholderen Jens Kanne fik til opgave af kong Erik Menved, at udvide bymuren. Nonnerne måtte selv betale den endnu frygtindgydende strækning rundt om klosteret. En snes år efter reformationen, nemlig i 1543, blev klosteret omdannet til pigeskole og i 1631 til et kongeligt gymnasium for drenge, Gustaf II Adolfs Gymnasium⁸.

Klosterets ældste del er hallekirkens østparti (fig 4). Næsten overalt er kalkstenen dækket af tykke pudslag, men i koret bag ikonostasen, hvor kvinder ikke tillades adgang, ses en velbevaret tolvkantet pille fra klostertiden. De enkle grathvælve er også oprindelige. Og der er aftryk efter pulpituret, hvor nonnerne måtte opholde sig under messen. Udvendigt ses endnu deres indgang til kirken fra østfløjens celler gennem en lille kanap i 2. stokværk.

Efter at have været garnisonskirke fra 1631, blev den i 1716 overdraget til en russisk ortodoks menighed. Og i 1827-30 fik kirken sit nyklassicistiske udseende ved en ombygning, der i ældre litteratur er blevet beskrevet som en russificering og skænding af germansk bygningskunst.

Nord for kirken blev efterhånden opført tre klosterlænger, der blev ombygget i 1630'erne og især i 1800-årene, så det nu er vanskeligt at skelne gammelt fra nyt. Bedst bevaret er østfløjens nedre stokværk. Det øvre, som rummede nonnernes celler, blev fjernet så sent som 1922, da fløjen blev hjemstед for et bryggeri. Kælderen blev tømt for affald og jord, da bryggeriet behøvede lagerrum for sin øl. Her åbenbares, hvad som sikkert var klosterets bibliotek, kapitelsal, endnu en sal og spor af en trappe op til cellerne. Velformede hvælve, kapitæler og piller, som fortsætter under betongulvet, minder om kirker på Gotland. Dørene og vinduerne er udvendigt endnu halvt dækkede af jord. De fornemme rum er ved kulturlagens vækst blevet en mørk kælder, vanskelig at besøge og hyppigt oversvømmet.

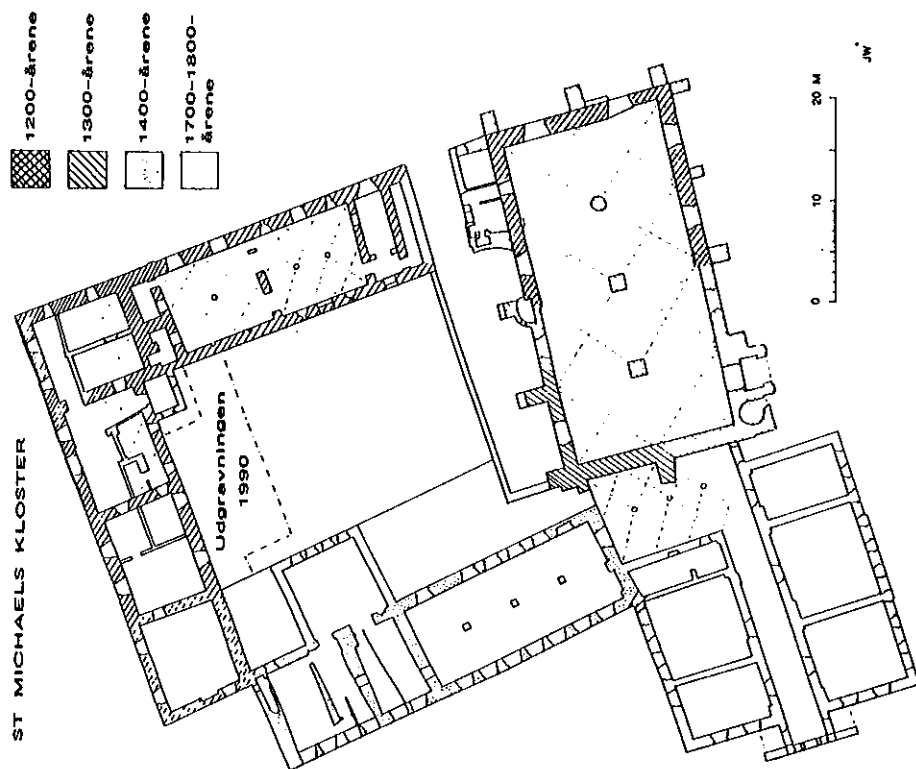


Fig 4. Plan over Michaelsklosteret med udgravingsfelter 1990. Dateringer efter Naber 1981.

Skolen behøver en restaurering og bedre forbindelser mellem fløjene. Hensigten er at sænke terrænet inde på gården til det oprindelige niveau og at opbygge en ny ydre forbindelsesgang på sporene af klostergangen. Vor opgave var og er at foretage en arkæologisk udgravning af klostergården samtidig med undersøgelser af murværket og gerne at finde klostergangens fundamenter forud for ombygningen. Men blev gangen nogensinde fuldført, og hvad andet gemte sig under klausurens opfyldning?

På klostergården

Vor arbejdsplads gennem to måneder skulle blive en gård i skyggen af Michaelskirken og skolens høje mure. Her var vi overladt til ravnens skrig, vor egne stemmer og gravemaskinens larm.

Vi skulle dokumentere jordlagene med deres spor og det nærliggende murværk inden sænkningen af terrænet og skolens ombygning. Undersøgelsen skulle fordeles på 3 felt sæsoner og ske i samarbejde med AGU (slags estnisk udgravningskontor) ved arkæologen Jaan Tamm og Eesti Restaurator ved bygningshistorikeren Boris Dubovik.

Så vidt muligt arbejdede vi som i Sverige. De øvre jordmasser blev fjernet med maskine (fig 5). Feltet blev oprenset og arbejdet fortsat med spader, skovle og graveskeer i nævnte rækkefølge. Vi gravede i stik og 2 x 2 m's ruter. Jorden blev gennemgået på hjemmelavede hakeborde. Hvert niveau blev tegnet lige som profilballe, der forbandt lagene med murværket. Til hjælp havde vi et vekslende antal skoleelever i alderen 11 til 16 år.

Ville vi finde spor af bebyggelse ældre end klosteret? Hvornår blev klosterfløjene opført? Havde der været en gang rundt hele gården? Hvordan blev klostergården udnyttet, og hvad skete efter reformationen?

Denne første sæson kunne vi undersøge et område langs nordfløjen på 170 m² af gårdens mere end 650 m². Kulmurlagene udgjorde måske 1,7 m, hvoraf de 1,3 m blev borgegravet med maskinen. Sporene kan groft opdeles i 6 faser:

Nederst fandt vi strandsand (fase 1) dækket af formultet vegetation (fase 2). Herefter var påført en fundtom opfyldning af rent sand (fase 3), som vi alt for længe troede var undergrund. Inden opførelsen af klosteret er området således blevet udjævnet og dræneret. Umiddelbart ovenpå sandet



Fig 5. Udgravningen ved Michaelsklosteret 1990. Foto Anders Reinert.

fandtes spor af et hus med tagbærende midtstolper og lergulv (fase 4). Tidligt stengods daterer huset til 1200-årene. Kalkstensrester og mørtel på gulvet antyder at bygningen blev anvendt af håndværkerne under opførelsen af klosteret. Nordfløjen blev rejst ved 1300, og til vore estniske kollegers overraskelse blev klostergården derefter udnyttet til begravelse (fase 5). Langs nordfløjen kunne vi i nærkamp med grundvand og regnvand afdekke mindst 5 grave, der gennemskar dræningslaget. Løse knogler afslørede at gravene oprindeligt har været flere. Af yngre spor (fase 6) kan nævnes dele af en stenlægning og kældermure ⁹.

Fundmaterialet kunne lige så godt have været fremdraget i Lund. En dobbeltkam, rødgods, tidligt stengods, Siegburg, arkitekturdetaljer og dyrebene. I den ene kælder fandt vi mere eksotiske sager fra årtierne inden 1 verdenskrig, nemlig russiske fajancer, kopper, tallerkener og fader, vin- og parfume flasker, tandbørster fra St Petersburg og Paris, knapper, blækhus og briller.

Alle spørgsmål kunne ikke besvares det første år. Der var ingen ældre bebyggelse, men en træbygning, som måske fungerede som byggehytte. Nordfløjen kan foreløbigt dateres til ca 1300. Det tydelige dræningslag bør tillade, at klosterfløjenes indbyrdes kronologi fastlægges. En klostergang kunne ikke påvises langs nordfløjen, derimod flere grave og senere

spor.

Spørgsmålene ind for de kommende sæsoner er mange: Kan vi præcisere dateringerne? Vil vi finde flere træbygninger, spor af håndværk og en brønd? Er der rester af klostergangen langs østfløjen? Det er også fristende at inddrage selve østfløjen i undersøgelsen. Hvad gemmer gulvet i den hvælvede kælder? Hvordan var forbindelsen mellem østfløjen og kirken? Og mere vidtgående - kan vi vurdere klosterets udvikling i forhold til bymuren og bebyggelsen? Blot et stenkast fra vor gård i gaderne Lai og Aida undersøges således middelalderlige stenhuse, som kan have stået på klosterets grund.

Hvordan oplevede vi så at arbejde 2 måneder bag resterne af jerntæppet? Selvfølgelig forløb udgravningen ikke uden problemer. Den estniske organisation forblev længe et mysterium for os. Målsætningen og ansvarsfordelingen var uklar. Vi var "ineffektive" efter egen målestok, fordi praktiske ting tog lang tid. Arbejdet med traktorgraveren gik langsomt, da dens kapacitet var beskeden. Oplæringen af eleverne krævede tålmodighed. Snart mødte 3, snart 15. Det var også vanskeligt at skaffe brugbare redskaber. Hakkebordene blev gjort af genbrugte planker og søm. Al regnvand fra skolens tage ville til vort felt. Uden pumpe måtte vandet fjernes med spande. Rengøringen af fundene på skolens toilet, undertiden uden vand, var heller ikke let. Og vi savnede at have estniske kolleger med os i felt.

Set fra estnisk side var vi sikkert også besværlige. Vore krav og forventninger til indkvartering, mad og redskaber var uvante. Vi havde et forspring ved bedre at beherske engelsk, som var feltsproget. Vi savnede et indbyrdes hieraki, der gjorde det nødvendigt at forhandle med alle ind for beslutninger. Til deres forbløffelse deltog vi aktivt ikke blot i dokumentationen, men også i selve gravningen. Vort vestlige arbejdstempo var uvant. Og vor trang til selv at strejfe i Tallinn og omlandet en gensidig prøvelse.

Fra Haapsalu til Siksäl

Vi var ikke blot i Tallinn, men fik generøse muligheder for at se andre dele af Estland. Med tog, biler og busser besøgte vi museer, monumenter og især andre udgravninger, alt fra jernalderen til nutiden. Under rejsen kunne vi lære at kende landskabet, kulturen og esterne, spørge og lytte.

Bag landskabets skønhed lurede grumheden. Stendiger i skoven vidnede

om gamle marker. Ødegårde berettede om deportationer. Lange øde strækninger blev pludselig brudt af moderne højblokke. Den feudale arv, de tyskbaltiske hovedgårde, var nu statsbrug eller i forfald.

Og vi oplevede en lyslevende mandlig kultur blandt arkæologerne, hvor lejtålet og ladens halm foretrakkes for byens nære bekvemmelighed - og familie. Mændene beretter historier, mens det fyldte krus går fra hånd til hånd rundt ilden. Kvinderne lytter og laver maden.

Nær St Nicolai kapel i Saha glimtede atter ofrede mønter under mosset i nogle skålgruber. Og ved siden af vestportalen, under en niche for en votivfigur, fandtes en åbning gennem muren for indkast af penge, når kapellet var låst. På indsiden ville mønterne vel trille ned i en offerstok. Indkastet fungerede iøvrigt fortrinligt.

Det ottekantede kirketårn i Haljala (Haljal) ved vejen mellem Tallinn og Narva, og nær Rakveres havn, var et utvetydigt eksempel på et fæstningstårn med sine skydeskår og kamin. Haljala lige som andre estniske fæstningskirker kom til nytte i strider mellem den Tyske Orden og vasaller, ved indfald fra øst - og som tilflugtssted for præsten ved bondeoprør. Det synes her fuldt forsvarligt at anvende begrebet "forsvarskirke" ¹⁰.

Vi besøgte også borgtårnet i Kiiu (Kyda), borgen i Rakvere (Wesenburg), udgravningen i bispeborgen i Lehmula (Leal), bygravningerne i Pärnu (Pernau), Viljandi (Fellin) og Tartu (Dorpat). Så ruinen af St Jaan i Tartu (atter PKZ) med dens terrakotta-figurer og den videnskabshistoriske udstilling indrettet i domkirkens kor. Men især kan tre steder fremhæves nemlig Haapsalu, Saaremaa og Siksäl.

Haapsalu (Hapsal) er en middelalderlig by ved vestkysten, hvor der endnu findes et svensk-talende mindretal. Vi blev vist rundt af svensk-esten Ervin-Johan Sedman, der har været dømt til 25 års fængsel, men slap ud efter 6 år i 1956, som så mange andre.

I Haapsalu stod tiden bogstaveligt stille. Byens offentlige ure var alle gået i stå. De mange forfaldne trævillaer og haver vidner om byens popularitet som kursted i årtierne rundt århundredeskiftet. Overgroede marmortrapper flankeret af løver leder endnu ned i vandet. Og hvor engang én familie boede i en villa, findes der nu måske 5 eller 6 ¹¹.

Midt i byen ligger de skamferede ruiner af en konventsborg omgivet af ringmur og bastioner. Borgen tilhørte ærkeskipen af Riga. Sydfløjen var

domkirke, dernæst tysk sognekirke til 1939. Siden blev den hestestald, lager for kemikalier, kommagasin og skulle ombygges til svømmebassin. Nu bliver ruinen restaureret. Cement overalt, indvendigt og udvendigt. Kirkegulvet støbt i beton uden at være blevet undersøgt. Ventilationsrør tværs gennem murværket, riller indhugget for ledninger, grøfter uden dokumentation. Det hidtil værste vi har set!

Rejsens højdepunkt var nok vor egensindige udflugt til Saaremaa (Øsel). Øen har været helt aspærret for udlændinge og endnu behøves specielt visum til både os og esterne selv.

Den flade kalkstensø påminder om Gotland og Öland, blot er her ingen turister, campingvogne eller sommerhuse. Flere kirker var ikklædt stilladser. Murene kunne være absolut grønne af fugt - altså indvendigt. Her var også højtsiddende døre i triumfbuen, sakristier med kamin i det øvre stokværk¹², borgen Maasilinna (Soneburg) med underjordiske hvælvede rum, som ikke er blevet un(fig 6)dersøgt, dertil vindmøller og panserspæringer.

Estlands, og vel Baltikums, bedst bevarede borg Kuressaare (Arensburg) ligger på Saaremaas sydkyst. Den er nu hjemsted for en oplysende og velbesøgt udstilling om øens historie fra stenalderen til nutiden. Den første borg på stedet var et kastel med ringmur dendrodateret til 1262/63. Konventsborgen (fig 6), der både var et kloster og en borg, blev opført i 1300-årene, ringmuren med flankeringstårne tilkom i 1400-årene, voldene og bastionerne i 1600-årene. Fløjene er indbyrdes forbundet via en klostergang i to stokværk, der indrammer borggården. I hjørnet ville en angriber blive overrasket af et manteltårn (et tårn indeni et tårn) med et skræmmende dybt fængselshul¹³.

Sidst skal omtales en gravplads i Siksal, nær den russiske grænse. Vi besøgte her en udgravning. På en lille bakke nær landsbyen er beboerne blevet begravet med sine arm- og fingerringe, hoved- og halssmykker, måske med en mønt, kniv, økse eller spydspids. Forhistorie? Nej, gravpladsen har været udnyttet fra ca 1000 til 1500-årene. Omkring 2000 sådanne gravfelter kendes i Estland. De fleste ophørte i den svenske tid, i 1600-årene, men nogle steder fortsatte de til 1800-årene. Indenfor rammerne af den kristne religion med dens kirker og vidstrakte sogne eksisterede altså lokale gravpladser af hedensk karakter¹⁴.

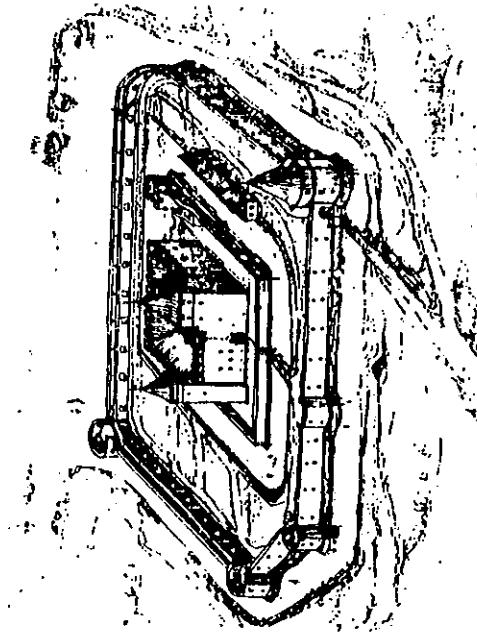
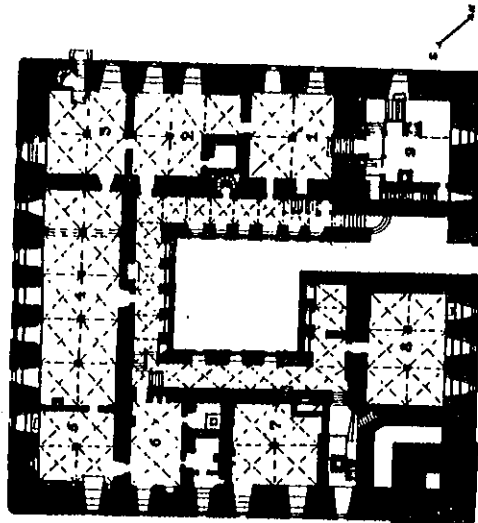


Fig 6. Grundplan af konventsborgen i Kuressaare (Arensburg) og dens formodede udsende i midten af 1500-årene. Efter Aluue 1980.

Estniske erfaringer

Det estniske landskab kunne snart minde om det midtjyske Søhøjland, snart om Småland eller Gotland. Pludselig kunne afstanden krympe, som når vi traf ridderen og rigsråden Jens Kamme, der ikke blot var statholder i Estland, men også havde en gård i Baldringetorp ved Ystad og var foged for ærkebispem i Herrestads herred og på Bornholm. Og hele tiden blev vi konfronteret med vore egne fordomme om det kommunistiske "øst" og esternes myter om det kapitalistiske "vest".

I det fremmede skærpes opmærksomheden på forholdet mellem vi og dem, det velkendte og det anderledes. Ligheder og forskelle fremhæves. Hensigten med vor rejse var selvfølgelig at udføre et arkæologisk arbejde, men det vigtigste var måske erfaringerne udenfor feltet. Personligt vil jeg her fremhæve 7 områder:

Middelalderkulturen: Østersøen har i mange år dannet en politisk og mental grænse. Vi er mere hjemme i New York end Tallinn. Det var derfor en overraskelse at selv erfare alt, som er og har været fælles. Når jeg umiddelbart efter opholdet i Tallinn rejste videre til Tønsberg i Norge var lighederne iøjnefaldende. Nok bør Tallinns talrige stenhuse ikke sammenlignes med Tønsbergs måske tre stenkældre, eller Toompea med Slotsfjellet, men spørgsmålet om betydningen af begreber som bod og gård er de samme. Byens institutioner er identiske. Og vi udforsker måske i begge tilfælde byplanens udformning, matriklernes udnyttelse og den sociale topografi. Spændvidden er stor, men vi bevæger os her indenfor samme urbane middelalderkultur.

Magten og afmagten: Vi fik også et billede af den kristne kultur, som noget fremmed og påtvunget, der blev opretholdt med magt. De mange og stærke fæstninger var ikke blot materielle symboler, men nødvendige værn. Tallinn blev således belejret af en bondehær under et voldsomt oprør i 1343, hvor også kirker blev angrebet. Bønderne blev dog massakreret af en tysk riddethær.¹⁵

Netop oprørets brudflade kan et kort øjeblik kaste lys over langvarige undertrykte modsætninger mellem magten og afmagten. Vi ser de befæstede byer, borge og kirker som kristne øer i et hedensk hav. Herfra glider tankerne til 1200-årenes borge og kirker ved Kalmar, på Öland og Bornholm, der kan have haft samme position i en overgangstid. Er det samme

modsætning mellem den officielle kristne religion og norrøne religiøsitet, vi møder i de gotlandske kirkegårds grave med "hedenske" gaver og i de bornholmske gravpladser fjernt fra de romanske kirker, hvor man forgæves har ledt efter tidlige trækirker? I Estland varede overgangstiden 4-500 år, hos os måske 100 år. Eller var det det norrøne og kristne forenet mentalt?

Estnisk og svensk arkæologi: Den byarkæologiske praksis vi iagttog i Estland levede op til vore egne krav. Men man arbejder helt traditionelt. Monumenter beskrives og sammenlignes, fakta lægges til fakta. Den engang "nye arkæologi" og andre angloamerikanske tendenser har ikke krydset Østersøen. Jernrøvet har hæmmet udbyttet af personer, litteratur og ideer. De kender ikke "NAA" og vi næppe deres bibliografiske oversigt "NEABN"¹⁶.

Millioner af "frihedstidens" bøger, tidsskrifter og aviser blev ødelagt af den stalinistiske censur. Et besøg i Eesti Restaurators bibliotek var da også deprimerende. Her fandtes Lenins samlede værker og Breznevts taler, men ikke meget om Skandinavien. Og hvor esterne har lange ventetider for at trykke afhandlinger, vader vi i unyttigt papir. Som "rige" vesterlændinge kan vi afgørende bidrage til en forbedring ved at modtage estniske arkæologer på vore gravninger, udveksle litteratur og træffes på konferencer.

Den cementerede middelalder: I Gamle Tallinn som i andre østeuropæiske byer møder vi, hvad den norske arkitekt Thomas Thiis-Evensen kalder, den "tætte" eller "humanistiske by" i modsætning til den moderne og ensformige "systemby". Den "tætte by" har sine rødder i middelalderens gader og bebyggelse, mens fasader og detaljer tilhører senere epoker. Den er tilpasset terrænet, præget af sin historie og identitet. Middelalderens humanistiske by er bevaret i øst af økonomisk stagnation, få biler og afsavn på private initiativer forenet med bevidsthed om byen som historisk mødested¹⁷.

Men middelalderbyen er ikke blot bevaret, den er forfalden. Mindesmærker, kirkegårde og slotte har bevidst fået lov at forfalde som et borgerligt og nationalt arv. Bygninger forfalder, da staten ejer dem, og ingen derfor føler et ansvar for deres vedligeholdelse. Andre bygninger er blevet grundigt cementeret ved restaureringer, så det snart vil blive nødvendigt at restaurere igen for at fjerne det nye. Her savnes en diskussion om hensigter og principper, hvor vi måske kan bidrage med egne dårlige erfaringer.

Behovet gælder ikke blot teori. Tagreder og tagvær var med få undtagelser defekte i Tallinn. Regnvandet løber derfor ofte ind i muren halvt nede af husvæggen. En teknisk løsning af dette problem vil få større betydning end mange fagre ord om samarbejde.

De kommende år kan betyde en tilpasning til de rå markedskræfter. Det pittoreske øst vil blive oversvømmet med projektmagere og pengestærke turister. Husene er billige. Måske erstattes den svenske sommerbolig på Fårö med et hus på Saaremaa. Da kan antallet af nedrivninger og uheldige restaureringer øge drastisk. Er Estland beredt?

Historiens brug og misbrug: I det fremmede er det lettere at få øje på brugen og misbruget af historien end hjemme. Historien er bevidst og ubevidst blevet udnyttet for at retfærdiggøre den udenlandske indflydelse, socialismen eller selvstændigheden. I forskningen om indkaldte håndværkere, handelsveje, købstadslove og arkitekturs impulser skimtes tvivlsomme motiver. I mellemkrigstiden møder vi således en påfaldende diskussion om kirkearkitekturen var påvirket fra Tyskland eller Gotland.¹⁸

Mindre subtile er plakaterne, skolebøgerne, udstillingerne og monumenterne. Frihedstidens mindesmærker blev sprængt. Museerne ledte pædagogisk frem til den frivillige optagelse i Sovjetunionen. Men nu har det vendt. Ved Suure Jaani er et mindesmærke for frihedskampen 1918-20 netop blevet restaureret lige som en statue af den estniske leder Lembit (død 1217). Og i det historiske museum ved Maarjamägi mellem Tallinn og Piritä vises en dristig og tankevækkende udstilling om Stalintiden. Om okkupationen, Stalinkulten, henrettelserne, deportationerne og livet i lejrene. Udstillingen hævder, at Sovjets fremskridt til 1956 byggede på en slaveøkonomi.

Arkæologens perspektiv: Arkæologer studerer gerne forandringer i fortiden og deres årsager. I Østeuropa og Sovjetunionen kan vi iagttage en hurtig forandring, der udgravet om mange år, vil blive beskrevet som et systemkollaps på linje med Romerriget eller Mayakulturen. Her findes muligheder for at udføre samtidsskæbologi. Måske kan vi følge udviklingen i den offentlige arkitektur. Følge dannelsen af forskellige økonomiske sfærer. Eller se vestens indflydelse i den symbolværdi som tillægges vore varer. Samtidig erindrer Estland om betydningen af det materielle, som sangen og musikken, der er så vanskelig at fremgrave.

Tidsreisen: At besøge Estland opleves ikke kun som en rejse i rummet, men som et midlertidigt ophold i en anden tid. Afstanden til Estland er krympet, rejsen kan gå hurtigt, ilvertfælde for os, men endnu findes afgørende forskelle. Om formiddagen kunne jeg stå i en lang kø hos en mælkehändler og ved aftenstid efter at have passeret Helsingfors, Arlanda og Sturup atter vælge og vrage i Domus, selv som fattig doktorand. En synkronisering vil tage årtier, er måske umulig - eller ikke ønskelig.

Jes Wienberg

Lund

Noter

- 1 Området beskrives i "Estlandslisten" i Kong Valdemars Jordebog. Listen kommenteres i Johansen 1933 over mere end 1000 sider.
- 2 Johansen 1951 om grundlæggelsen af Tallinn, Christiansen 1980 s 105ff om korstogene i øst
- 3 Zobel 1980 om Tallinns befæstning
- 4 Mäeväli 1990 om byens monumenter
- 5 Üprus 1976 om bebyggelsen
- 6 Tuulise 1948 om ødelæggelserne af monumenter og kunst i Estland 1941-44
- 7 Tamm 1985 om restaureringerne i Tallinn
- 8 Kühnert 1924, Schmidt 1941 s 192ff og Maiste 1990 om klosterets historie
- 9 Eriksdottir & Reisman 1991 om udgravningen
- 10 Jvf Tuulise 1945 s 249: "Försvarskyrkorna på Ösel skulle kuva de gamle oroliga sjöfararna i deras eget land och slutligen även skydda för såväl utifrån som inifrån hotande tillfälliga fara"
- 11 Sedman 1990 om Haapsalus historie
- 12 Aasma 1989 om kirkerne på Ösel
- 13 Tuulise 1942 alment i disputats om borgene i Estland og Letland, Alrve 1980 om Kuressaare
- 14 Valk 1990
- 15 Jakobsson 1989 om oprøret 1343
- 16 "Nõukogude Eesti Arheoloogia Bibliograafiline Nimestik 1940-1985" dvs en arkæ-

ologisk bibliografisk översikt på estnisk och russisk ordnet efter emner og forfattere

- 17 Thiis-Evensen 1990

18 Jvf Karling 1939 om forholdet Gotland-Estland

Tak til Anders Andrén og Henrik Klackenborg for synspunkter og til Samne Houbj-Nielsen for sprögranskning.

Henvísninger

Aasma, K. *Ösels kyrkor. Anteckningar från en resa till Ösel sommaren 1989*. 1989. (stencil)

Aluve, K. *Kuressaare linnus*. Tallinn 1980. (mange illustrationer og tysk sammenfatning)

Christiansen, E. *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier 1100-1525*. New Studies in medieval history. 1980.

Eriksdotter, G. & Reisnert, A. *S:t Michael. A cistercian monastery in Tallin, Estland. A preliminary report from the excavations 1990*. Malmö Museum 1991 (stencil)

Jakobsson, S. *Esternas uppror 1343*. 1989.

Johansen, P. *Die Estlandliste des Liber Census Daniae*. 1933.

-*Nordische Mission, Revels Gründung und die Schwedensiedlung in Estland*. KVHAA Handlingar, del 74. 1951.

Karling, S. Gotland och Estlands medeltida byggnadskonst. *RIG* 22 årg hf II. 1939.

Kühnert, E. Das Zisterzienser-Nonnenkloster zu St. Michael. *Beiträge zur Kunde Estlands* X:1. 1924.

Maiste, J. Här placerade adeln sina änkor och döttrar. *Populär Arkeologi* årg 8, 1990 nr 4. 1990.

Mäeväli, S. *Tallinner historische Bauten und Kunstwerke*. 1990. (1 udg 1986)

Naber, J. Tallinna gümnaasiumi asutamine. Kooli asukoht ja hoone-stik. *Tallinna I. Keskkool 1631-1981*. red Endel Laul. 1981.

Nõukogude Eesti Arheoloogia Bibliograafiline Nimestik 1940-1985, Köide I-II. udg Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut. 1988.

Schmidt, W. Die Zisterzienser im Baltrikums und in Finnland.

Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift XXIX-XXX, 1939-40. 1941.

Sedman, E.-J. Hapsal stads uppkomst och utveckling. *Rönor, Samfundet för Estlandssvensk kultur* 1990 nr 2. 1990.

Tamm, J. *Restaurations in Old Tallinn*. 1985. (1 udg 1984)

Thiis-Evensen, Th. Den humanistiska staden. *Sydsvenska Dagbladet* 30 maj 1990.

Tuulse, A. *Die Burgen in Estland und Lettland*. 1942.

- Försvarskyrkorna i Estland. *Fornvännen* årg 40, 1945. 1945.

- Monument och konstverk, som förstörts i Estland 1941-1944. *Antikvariska Studier III*. KVHAA Handlingar 65. 1948.

Uprus, H. Das Wohnhaus in Tallinn vor 1500. *Häuser und Höfe im Ostseegbiet und im Norden vor 1500*. red G Svahnström. Acta Visbyensia V. 1976.

Valk, H. Hedniskt gravskick ger rikaste fynden. *Populär Arkeologi* årg 8, 1990 nr 4. 1990.

Zobel, R. *Tallinna keskajased kindlustused*. 1980. (mange illustrationer og tysk sammenfatning)